

Г. К. Чахоўскі (Мінск)

**СТЫЛІСТЫКА ТЭКСТУ ЯК ЛІНГВІСТЫЧНАЯ ДЫСЦЫПЛІНА:
ГЕНЕЗІС, АНТАЛАГІЧНЫ СТАТУС, ДАСЛЕДЧЫЦКІЯ ПАРАДЫГМЫ**

Беручы свой пачатак з рыторыкі, стылістыка, якая прайшла складаны шлях суіснавання, атрымала шмат навуковых інтэрпрэтацый і практычных увасабленняў. Тэрміналагічнае прызнанне яна атрымала ў пачатку XIX ст., у сувязі з даследаваннямі індывідуальнасці творчай асобы. У сярэдзіне XIX ст. стылістыка навукова абгрунтоўваецца Г. Спэнсерам (1852) і Х. Штэйнталем (1866); вытокі гістарычнай стылістыкі закладзены акадэмікам А. Весялоўскім (1895). Сучасны этап развіцця сучаснай стылістыкі як лінгвістычнай дысцыпліны пачаўся з прац Ш. Балі (1909), яна ўкараняецца ў навуковую практыку як самастойнае адгалінаванне ў працах удзельнікаў Пражскага лінгвістычнага гуртка (1926–1950) В. Матэзіуса, Б. Гаўранека, Й. Вахека, Я. Мукаржоўскага, У. Скалічкі, Й. Коржынека, П. Троста і інш. Ва ўсходне-славянскім мовазнаўстве фундаментальную распрацоўку і вызначэнне перспектывы стылістыкі падаў акадэмік В. Вінаградаў (1940–1969).

Стылістыка магла б уключацца ў лінгвістычную семіётыку, лінгвістычную прагматыку, у тэорыю маўленчага ўздзеяння, а таксама ў тэорыю моўнага вар’іравання. Аднак яна, карыстаючыся інструментарыем эстэтычнага маўлення, не выйшла на даследаванне супрацьпастаўленых варыянтаў моўнага выражэння, дзе акрэсліваецца адзін і той жа пазамоўны змест, але пры гэтым дадаткова паведамляецца пра адносіны моўцы да камунікацыйнай сітуацыі, да зместу выказвання, да адрасата і да самога сябе. Стыліст вывучае цэласныя маўленчыя ўтварэнні і, безумоўна, выходзіць на ўзровень тэксту. Такім чынам фарміруецца новы навуковы напрамак – стылістыка тэксту, якая, у сваю чаргу, набліжаецца да лінгвістыкі тэксту.

Словазлучэнне *стылістыка тэксту* з’яўляецца ўжо даўно вядомым, аднак яго змест часам выклікае агульныя, не зусім канкрэтныя, нават супрацьлеглыя ўяўленні. Назва навукі ўзнікла раней за саму навуку, якая толькі пачынае фарміравацца. Імклівае развіццё лінгвістыкі тэксту дэманструе, што разам з граматыкай, семантыкай тэксту і іншымі аспектамі і сферамі яго вывучэння паўстала неабходнасць і стылістыкі тэксту.

Лінгвістыка тэксту – напрамак лінгвістычных даследаванняў, аб’ектам вывучэння якога з’яўляюцца правілы пабудовы звязнага тэксту і яго сэнсавыя катэгорыі.

У назве гэтай навукі вельмі важнымі з’яўляюцца абодва яе кампаненты – *стылістыка і тэкст*. Першы адлюстроўвае стылістычны падыход да ўсіх з’яў тэксту, другі акрэслівае прадмет вывучэння і адпаведную яму спецыфіку стылістычнага вывучэння.

Тэкст – графічнае адлюстраванне фрагментаў рэчаіснасці; твор маўленча-творчага працэсу, які валодае закончанасцю, аб’ектываваны ў выглядзе пісьмовага дакумента, адпрацаваны ў адпаведнасці з тыпам гэтага дакумента;

твор, які складаецца з загатоўка (назвы) і шэрагу асобных адзінак ЗФА/ССЦ, аб'яднаных рознымі тыпамі лексічнай, граматычнай, лагічнай і стылістычнай сувязі. Тэкст мае пэўную мэтанакіраванасць і прагматычную ўстаноўку. У шырокім сэнсе слова *тэкст* – камунікацыйная адзінка найвышэйшага ўзроўню, якая абслугоўвае розныя сферы грамадства. Мастацкі тэкст рэалізуе сваю камунікацыйную задачу праз эстэтычную функцыю, навуковы – праз сістэму ведаў у пэўнай галіне. Тэкст – закончанае дадзенае, з'ява адначасова моўная і камунікацыйная.

З пазіцыі стылістыкі тэксту сам тэрмін «тэкст» можа мець розныя пра-чытанні, напрыклад, тэкст як зафіксаваны ў знаку практычны вопыт і маўленчыя паводзіны канкрэтнага суб'екта, падпарадкаваныя адзінай задуме і адлюстраваныя як адзінае цэлае (увага акцэнтуюцца на сэнсавых параметрах знака, абмежаваных сацыяльна-часавымі фактарамі); тэкст як зафіксаваны ў знаку вынік дзейнасці; тэкст як прасторава арганізаваны працэс (увага акцэнтуюцца на катэгарыяльных, устойлівых параметрах знака); тэкст як адлюстраваны ў знаку від дзейнасці; тэкст як тэкставая дзейнасць (як дыскурс).

Стылістычны падыход мае на мэце вывучэнне функцыянавання (спосабаў выкарыстання) тэксту і яго адзінак – звышфразавых адзінстваў (складаных сінтаксічных цэлых), фрагментаў, глаў, частак; стылявой спецыфікі тыпаў тэксту (тыпаў маўлення); умоў і сродкаў выразнасці тэкстаў.

Айчынай лінгвістычнай навуцы ХХ ст., асабліва акадэмічнай, уласціва традыцыя дэскрыптыўнай (апісальнай) лінгвістыкі. Прычынай таму з'явілася метадалогія дыялекталагічнай школы: даследаванні беларускіх вучоных-дыялектолагаў трывала ўвайшлі ў навуковы фонд славянскага мовазнаўства. Моцнымі былі і застаюцца лексікалагічны і лексікаграфічны напрамкі. Беларуская стылістыка тэксту пачынала фарміравацца на фоне агульнага савецкага (ідэйна уніфікаванага) мовазнаўства, дзе панавалі даследаванні пра рускую мову, аднак назіральнік за моўнымі працэсамі і па сёння мае ўдзячную глебу для даследавання – беларускую мову ў яе гістарычным праяўленні.

Паколькі тэкст з'яўляецца складаным, шматбаковым і шматслойным утварэннем, то поўнае стылістычнае апісанне яго можна правесці толькі з улікам усіх яго, прынамсі лінгвістычных аспектаў.

Якасць тэксту, яго стылістычная спецыфіка залежаць ад маўленчай структуры, ад удзелу ў маўленчым працэсе аднаго, двух ці больш за двух моўцаў (маналог, дыялог, палілог), ад прыналежнасці маўлення (віды чужога маўлення), ад характару сувязі паміж самастойнымі сказамі (тэксты з ланцужковымі, паралельнымі, далучальнымі сувязямі), ад канкрэтных функцый тэкстаў (апісанне, апавяданне, разважанне), ад прыналежнасці да пэўнага функцыянальнага стылю (функцыянальна-стылявая тыпалогія), ад індывідуальнай манеры, падзелу на абзацы і іншых фактараў.

Стылістыка тэксту зыходзіць з наступнага пастулата: тэкст – гэта не простая лінгвістычная адзінка, а з'ява чалавечай дзейнасці, камунікацыі і пазнання. Адсюль вынікае неабходнасць даследавання механізмаў дзейснай інтэрпрэтацыі тэксту ў сістэме рэальных сітуацый. Тэкст пераасэнсоўваецца

вучонымі як камунікацыйны працэс, таму стылістыка тэксту ад статычнага імкнення перайсці на т.зв. дынамічны, працэдурны падыход. Менавіта стылістыка тэксту перакідае масток у даследаванне тэксту як дыскурса.

У сучаснай стылістыцы тэксту можна вылучыць два асноўныя напрамкі. У *першым* выяўляюцца сэнсавыя адрозненні камунікацыйна арыентаваных кампанентаў выказвання, якія дэманструюць правілы лагічнага разгортвання зместу тэксту, яго катэгорый і характарыстык. Тэкст выступае ў ролі кантэкстава-камунікацыйнага асяроддзя, якое дазваляе чытачу інтэгравацца ў «карціну свету» яго стваральніка. *Другі* напрамак прадугледжвае выяўленне глыбінных сэнсаў, якія могуць быць змешчаны ў адным вербальным тэксце.

Пры ўсіх адрозненнях у наяўных кірунках стылістычных даследаванняў прадметам стылістыкі тэксту з'яўляецца вывучэнне стылістычнай спецыфікі і жанравай семантыкі тэкстаў. Стылістыка тэксту прызначаецца для ўсебаковага вывучэння тэкстаў: іх тыпалогіі, структуры, пабудовы, стылістычных асаблівасцей.

Стылістыка тэксту вучыць разумець і кваліфікавана ацэньваць розныя тыпы тэкстаў (іх маўленчыя і моўныя асаблівасці, экспрэсіўнасць, эмацыянальнасць, індывідуальнасць і г.д.), а таксама самастойна ствараць, будаваць некаторыя найбольш пашыраныя і актуальныя для маўленчай практыкі віды тэкстаў. Стылістыка тэксту дапамагае паглыбленню ведаў аб мове і тэксце, сфарміраваць маўленчыя ўменні і навыкі ў стварэнні рознастылявых тэкстаў.

Метадалогія кожнай навукі (у тым ліку і стылістыкі тэксту) уключае тры ўзроўні: філасофскую, агульнанавуковую і прыватную метадалогію (вучэнне аб метадах навуковага даследавання).

Філасофская метадалогія – самы высокі ўзровень, істотнымі для якога з'яўляюцца законы, прынцыпы і катэгорыі дыялектыкі, сфармуляваныя яшчэ Гераклітам, Платонам, Кантам, Фіхтэ, Шэлінгам і інш.

Агульнанавуковая метадалогія – абагульненне метадаў і прынцыпаў вывучэння з'яў рознымі навукамі – гэта назіранне, эксперымент, мадэляванне, інтэрпрэтацыя.

Прыватная метадалогія – гэта метады канкрэтнай навукі, у нашым выпадку – стылістыкі тэксту.

Метады стылістыкі тэксту – гэта сукупнасць аналітычных прыёмаў, аперацый і працэдур, якія выкарыстоўваюцца у працэсе стылістычага аналізу тэксту. Да іх можна аднесці методыку кантэнт-аналізу, фрэймавы аналіз, наратыўны аналіз, апісанне макракампанентнай мадэлі значэння і інш. Шырокае прымяненне маюць прыёмы эксперыментальна-кагнітыўнай лінгвістыкі, дзе найбольш істотнай крыніцай інфармацыі выступаюць носьбіты мовы – стваральнікі тэкстаў адпаведных стыляў і жанраў.

У рэчышчы даследавання стылістыкі і культуры мовы склалася яшчэ адна вучэбная дысцыпліна – лінгвістычны аналіз тэксту. Прызначэнне гэтай дысцыпліны, якая вывучаецца ў педагагічных універсітэтах, – выявіць у тэксце (галоўным чынам у творах мастацкай літаратуры) і растлумачыць характаралагічныя моўныя сродкі, раскрыць іх спецыфіку і мастацкія функцыі, каб глыбей унікнуць у сутнасць гэтага тэксту.

Цікавасць лінгвістаў да вывучэння тэксту тлумачыцца імкненнем разглядаць мову як глабальную з’яву, як дзейсны сродак камунікацыі. У актыве даследчыка маецца даволі шмат метадалагічных парадыгм. Адна з іх нарадзілася разам з *інфармацыйнай тэорыяй*, якая разумее тэкст як інфармацыйны след, а саму інфармацыю – як ліквідацыю невядомага. Тэорыя ўводзіць у навуковы ўжытак катэгорыю «якасць інфармацыі», у межах якой разглядаюцца такія характарыстыкі, як шчыльнасць, глыбіня, шырыня, ступень каштоўнасці, збыткоўнасць, разнастайнасць і інш.

Культуралагічная парадыгма звяртае ўвагу на суб’ектную сітуацыю зносін, паколькі ў працэсе стварэння тэкстаў прымае ўдзел і глядач/чытач. З гэтага вынікае, па-першае, магчымасць «уласнага прачытання» тэкстаў адрасатамі (тэксты з’яўляюцца або адкрытымі – могуць па-свойму разумецца аўдыторыяй, або закрытымі – маюць толькі адно прачытанне), па-другое, прызнанне ўплыву на змест пэўнага тэксту ўсяго масіву тэкстаў, якія функцыянуюць у грамадстве (з’ява інтэртэкстуальнасці). Аднак асноўная ўвага даследчыкаў скіроўваецца не на суб’екты камунікацыі, а на сам тэкст у яго статьицы. Тут дамінуюць структурныя падыходы, калі аналіз зместу мае на мэце выяўленне шматпланаваасці тэксту, яго прагматычнага патэнцыялу (з’ява тэкставай полісеміі), аднак назіраецца таксама і ўплыў літаратурна-крытычнай парадыгмы, увага да функцыянавання тэкстаў з пазіцый іх формы (жанрава-наратыўны аналіз). Культуралагічная ўстаноўка рэалізуецца з дапамогай лінгвістычных катэгорый, у прыватнасці, знаходзіць прымяненне катэгорыя мадальнасці (даследаванне тэкстаў з пазіцый рэальнасці/ірэальнасці). Такім чынам, гэты кірунак набліжаецца да інтэрдысцыплінарнай даследчыцкай парадыгмы.

Семіётыка-структурная парадыгма даследуе шырокі стылістычны і лінгвістычны кантэксты, пры гэтым тэксты разглядаюцца як працэсы пазнання сэнсаў знакаў (шляхам «узаемаадлюстравання» культуры і знакавай сістэмы). Вялікі ўплыў на гуманітарныя навукі семіятычнай мадэлі Ч. Пірса ў выглядзе трохвугольніка прывёў да дамінавання той парадыгмы, якая мае тры планы зместу – дэнататыўны, канататыўны і міфалагічны (ідэалагічны), у той час як чатырохпазіцыйная семіятычная мадэль Г. Клаўса не атрымала шырокага прызнання.

Перфарматыўная парадыгма атаясамляе знакавую дзейнасць з практычнай, а тэкст (як знак рэчаіснасці) даследуецца з пазіцый яго грамадскіх «паводзін» – ступені адпаведнасці агульнапрынятым нормам і адлюстравання аб’ектыўнага стану рэчаў.

Такім чынам, план зместу тэксту разглядаецца сучаснымі даследчыкамі як з пазіцый яго статьикі і дынамікі, так і з пазіцый дзейнасці.

Дыскурс. З яго дапамогай можна знайсці ў тэксце паказчыкі маўленчай дзейнасці (практыкі) – вызначыць ролю сацыяльных і культурных уплываў.